

Episztemikus iszlamofóbia és gyarmati társadalomtudományok

Episztemikus rasszizmus a világrendszerben

Az episztemikus rasszizmus és szexizmus a rasszizmus és szexizmus legrajtettebb formája az általunk lakott globális rendszerben, vagyis a „nyugatosított/krisztianizált, modern/gyarmati, tőkés/patriarchális világrendszerben” (lásd Grosfoguel 2008a). A társadalmi, politikai és gazdasági rasszizmusok és szexizmusok sokkal inkább láthatók, létezésüket inkább elismerik, mint az episztemikus rasszizmusét/szexizmusét. Ugyanakkor az episztemikus rasszizmus a rasszizmus legalapvetőbb formája és legrégebbi változata, amennyiben a „nem nyugati” népeket mint ember alatti (nem emberi vagy szubhumán) lényeket az állathihoz való közelségük alapján definiálja, e közelséget pedig alacsonyabb rendű intelligenciájuk és ebből következő irracionálisuk alapján határozza meg. Az episztemikus rasszizmus a „nyugati” férfi elit egyfajta esszencialista (identitás-)politikáján keresztül működik, vagyis a nyugati filozófia és társadalomelmélet hegemonikus tradícióján keresztül, amely szinte soha nem foglalja magába a „nyugati” nőket, és végképp soha nem foglalja magában a „nem nyugati” filozófusokat/filozófiákat és társadalomtudósokat. E hagyományban a „Nyugatot” tekintik az egyetlen legitim gondolati hagyománynak: az egyetlennek, amely képes tudást termelni, és az egyetlennek, amely révén szert tehetünk az „egyetemességre”, a „racionalitásra”, vagy az „igazságra”. Az episztemikus rasszizmus a „nem-nyugati” tudást a „nyugati” tudáshoz viszonyítva alacsonyabbrendűnek tekinti. Miután az episztemikus rasszizmus összefonódik az episztemikus szexizmussal, a Nyugat-centrikus társadalomtudomány az episztemikus rasszizmus/szexizmus egyik formája, amely kitüntetett helyet biztosít a „nyugati” férfi tudásnak mint a mai kor felsőbbrendű tudásának.

Ha a nyugati akadémiai tudományágak kánonjába bekerült gondolkodókat vesszük, észrevesszük, hogy e kánonok kivétel nélkül

„nyugati” férfi gondolkodókat és elméleteket – mindenekelőtt európai és euró-észak-amerikai férfiakat – tolnak előtérbe. E hegemónikus esszencialista „identitáspolitika” olyan erős és olyannyira normalizált – a „tudás” karteziánus „ego-politikáját” „objektívnek” és „semlegesnek” feltüntető diskurzuson keresztül –, hogy elrejt, ki beszél és milyen hatalmi lokációból beszél, olyannyira, hogy mikor „identitáspolitikára” gondolunk, mindjárt magától értetődőként feltételezzük, itt a – külön rasszba tartozóként kategorizált (*racialised*) – kisebbségekről van szó. Valójában – anélkül, hogy tagadnánk az esszencialista „identitáspolitika” létezését a külön rasszként elkönyvelt kisebbségek körében, a hegemónikus „identitáspolitika” – vagyis az eurocentrikus férfi diskurzus – ezt az identitásközpontú, rasszista, szexista diskurzust használja fel arra, hogy automatikusan elvessen minden olyan kritikai beavatkozást, amely az elnyomott csoportokból és a „nem nyugati” gondolati hagyományokból érkező episztemológiákban és kozmológiákban gyökerezik (Maldonado-Torres 2008). A nyugatosított tudományos világ alapvető mítosza változatlanul az „objektivitás” és „semlegesség” szcientista diskurzusa, amely elrejt a beszélő „megnyilatkozási helyét”, vagyis azt, hogy ki beszél, a tudásnak miféle episztemikus testpolitikájából és geopolitikájából kiindulva beszél a létező világméretű hatalmi viszonyokon belül. A „tudás ego-politikája” mítosza révén (amely a valóságban mindig a „nyugati” férfitesten keresztül és a tudás eurocentrikus geopolitikáján keresztül szólal meg) mindazokat a kritikai hangokat, amelyek e hegemónikus episztemikus rasszizmus és episztemikus szexizmus által alsóbbrendűnek és szubalternnek kikiáltott egyének és csoportok felől hallatszanak, kitagadják és elvetik mint partikulárisat. Ha az episztemológiának van színe – ahogy arra Emmanuel Chukwudi Eze afrikai filozófus 1997-ben oly találóan rámutatott –, továbbá van neve/színe – ahogy Patricia Hills Collins afroamerikai szociológus érvelt 1991-es könyvében –, akkor a társadalomtudományokat uraló eurocentrikus episztemológiának is van színe és neve. A „nyugati” férfi episztemológiájának felsőbbrendűként, illetőleg a világ többi részének alsóbbrendűként való megkonstruálása a világrendszerünkben több mint 500 éve uralkodó episztemikus rasszizmus/szexizmus szerves részét képezi.

A „Nyugat” episztemikusan kitüntetett helyzetének szentesítése és normalizálása Al-Andalusznak a spanyol katolikus monarchia általi elpusztítása és – a XV. század végétől – az európai gyarmati terjeszkedés révén valósult meg. Kezdvé a világ átnevezésével a keresztény

kozmológiának megfelelően (Európa, Afrika, Ázsia, majd később Amerika), folytatva a minden nem keresztény tudás pogány és ördögi erőktől valóként jellemzésével, egészen annak az eurocentrikusan provinciális feltételezéséig, hogy csak a reneszánszon, a felvilágosodáson és a nyugati tudományon keresztül folytatódó görög–római tradíciók belül lehetséges eljutni az „igazsághoz” és az „egyetemességhez”, a nyugati, eurocentrikus, férfi „identitáspolitika” mint hegemoniás identitáspolitika egészen a láthatatlanságig normalizálódott. Az egyetemes normalizált tudássá lényegült át. Ekképpen minősítették az összes „más” gondolati hagyományt alsóbbrendűnek (a XIV. században „barbárnak”, a XIX. században „primitívnek”, a XX. században „alulfejlettnak”, a XXI. század elején pedig „antidemokratikusnak”).

Így aztán – a nyugati szabad társadalomtudomány XIX. századi kialakulása óta – mind az episztemikus rasszizmus, mind pedig az episztemikus szexizmus szervesen beépült e társadalomtudomány valamennyi diszciplínájába és annak tudástermelésébe. A nyugati társadalomtudományok előfeltételezik a „nem nyugati” tudás alsóbbrendűségét, részlegességét, a tudástermelés folyamatában az objektivitás hiányát, valamint a „Nyugat” felsőbbrendűségét. A fentiek eredményeképpen a nyugati társadalomelmélet öt ország (Franciaország, Anglia, Németország, Olaszország és az Egyesült Államok) tapasztalatán alapul – ezek az országok a világ népességének kevesebb mint 12 százalékát teszik ki. A nyugati társadalomtudomány provincializmusa, magát hamisan egyetemesnek állítva be, úgy tesz, mintha a világ népessége másik 88 százalékának a társadalmi tapasztalatát is adekvát módon leírná. Összefoglalva, az eurocentrizmus a maga episztemikus rasszizmusával/szexizmusával a provincializmus egy formája, amely napjainkban a társadalomtudományokban termelődik újra.

A nyugatosított férfiak identitáspolitikája

E hegemoniás „identitáspolitikával” szemben – amely következetesen a keresztény és nyugati szépséget, tudást, hagyományokat, spiritualitásokat és kozmológiákat helyezi kitüntetett pozícióba, és a nem-keresztény és nem-nyugati szépséget, tudást, hagyományokat, spiritualitásokat és kozmológiákat alsóbbrendűnek és alávettetteknek tekinti – az alsóbbrendűnek és alávettetteknek kialakított alanyok kialakították a maguk saját „identitáspolitikáját”, reakcióképpen az

előbbinek a rasszizmusára. Ez szükségszerű mozzanat, részét képezi annak a folyamatnak, amelynek során azok, akiket a rasszista világ alsóbbrendűnek titulál, és akiknek ember-mivoltát nem ismeri el, értékesként tételezik önmagukat. Ám az önazonosság pozitív megerősítésének a folyamata korlátokba ütközik, ha olyan fundamentalista kezdeményezésekhez vezet, amelyek visszájára fordítják a hegemon „nyugati” férfi eurocentrikus rasszista és szexista filozófiai hagyomány bináris gondolkodásmódját. Ha például azt feltételezik, hogy a szubaltern nem nyugati etnikai/faji csoportok felsőbbrendűek, valamint hogy a domináns nyugati faji/etnikai csoportok alsóbbrendűek, akkor ezzel egyszerűen megfordítják a hegemon nyugati rasszizmus terminusait, anélkül, hogy leküzdötték volna az alapproblémát, nevezetesen a rasszizmust, amely egyes emberi lényeket alsóbbrendűnek kiált ki, míg másokat kulturális vagy biológiai alapon a felsőbbrendű kategóriájába emel (Grosfoguel 2003). Egy másik példa erre ama hegemon eurocentrikus diskurzus elfogadása – ahogy azt egyes iszlám vagy afrocentrikus fundamentalisták teszik –, amely szerint az európai tradíció az egyetlen természetesen és inherensen demokratikus tradíció, míg a nem-európai „mások” természetesen és inherensen autoritariánusként tételeződnek. Ez ahhoz vezet, hogy letagadják a nem nyugati világban létező demokratikus diskurzust és az intézményi demokrácia nem nyugati formáit – amelyek természetesen különböznek a nyugati liberális demokráciától –, és ezáltal a politikai autoritarianizmust támogatják. Ezt teszi valamennyi harmadik világbeli fundamentalista, mikor elfogadja azt a hamis eurocentrikus, fundamentalista előfeltevést, miszerint a nyugati az egyetlen demokratikus tradíció, és ily módon felteszi, hogy a demokrácia nem alkalmazható az ő „kulturájukra” és a ő „társadalmakra”, és védelmébe veszi a politikai autoritás monarchikus, autoriter és/vagy diktatórikus formáit. Ez pusztán az eurocentrikus esszencializmus visszájára fordított újratermelése. Azt az elgondolást, hogy a „demokrácia” inherensen „nyugati”, a „nem-demokratikus” formák pedig inherensen „nem nyugatiak”, osztják az eurocentrikus fundamentalista diskurzusok és annak olyanfajta változatai, mint a „Harmadik Világ” fundamentalizmusai.

Azok a „felosztások”, amelyek az efféle identitáspolitikákból adódnak, végül inverz formában újratermelik ugyanazt az esszencializmust és fundamentalizmust, amely az eurocentrikus diskurzus sajátja. Ha a fundamentalizmust olyan perspektívaként definiáljuk, amely a maga saját kozmológiáját és episztemológiáját felsőbbrendűnek és az

igazság egyetlen forrásának tartja, miközben más episztemológiákat és kozmológiákat alsóbbrendűnek bélyegez, megtagadva tőlük az egyenlőséget, akkor az eurocentrizmus nem pusztán a fundamentalizmus egyik formája, de a jelenkori világ hegemon fundamentalizmusa. Azok az (afrocentrikus, iszlamista vagy indigenista) harmadik világbeli fundamentalizmusok, amelyek a hegemon pozíciójú eurocentrikus fundamentalizmusra adott válaszként jöttek létre, és amelyeket a „nyugati” sajtó nap mint nap az újságok címlapján szerepeltet, valójában az eurocentrikus fundamentalizmus alárendelt formái, amennyiben újratermelik és érintetlenül hagyják az eurocentrikus fundamentalizmus bináris, esszencialista, rasszista hierarchiáit. (Grosfoguel 2009).

Összefoglalva, az ilyesfajta episztemológiai tárgyalásmódnak az a politikai következménye, hogy a politikai iszlámmal, a demokráciával vagy az úgynevezett „terror elleni háború”-val kapcsolatos viták alapvető bázisa az „episztemikus rasszizmus.” A „nyugati” episztemikus rasszizmus – miután alsóbbrendűként kezeli a „nem-nyugati” episztemológiákat és kozmológiákat, és privilegizálja a „nyugati” episztemológiát mint a tudás felsőbbrendű formáját és mint az egyetlen forrást, amelyből definiálhatók az emberi jogok, a demokrácia, az állampolgárság stb. – oda jut el, hogy diszkvalifikálja a „nem-Nyugatot”, minthogy az, úgymond, képtelen arra, hogy demokráciát, igazságosságot, emberi jogokat, tudományos ismereteket stb. hozzon létre. Mindez azon az esszencialista gondolaton nyugszik, hogy az ész és a filozófia hazája a „Nyugat”, míg a nem racionális gondolkodás hazája a „minden más”.

Az episztemikus iszlamofóbia a társadalomtudományokban

Az episztemikus iszlamofóbia formáját öltő episztemikus rasszizmus mind a modern/gyarmati világnak, mind e világban folyó tudástermelés legitim formáinak megalapozó és nélkülözhetetlen szervező elve. Az európai humanisták és társadalomkutatók a XVI. századtól kezdve azt hangoztatták, hogy az iszlám tudás alsóbbrendű a Nyugathoz képest. A moriszkókkal kapcsolatos viták a XVI. századi Spanyolországban hemzsegték az episztemikus iszlamofób elgondolásoktól (Perceval 1992; 1997). A moriszkóknak a kora XVII. századi kiűzése után a „mórok” alsóbbrendűségének súlykolása az episztemikus iszlamofób diskurzus keretében folytatódott. Befolyásos XIX. századi

európai gondolkodók, mint például Ernst Renan „érvelése szerint, az iszlám összeegyeztethetetlen a tudománnyal és a filozófiával” (Ernst 2003, 20–21). Hasonlóképpen, a társadalomtudományokban az episztemikus iszlamofóbia konkrét megnyilvánulásaira bukkanunk a Nyugat-centrikus patriarchális társadalomtudomány klasszikus társadalomelméleteiben, mint például Karl Marxnál és Max Webernél. Sukidi szavaival:

Weber szerint az iszlám a kálvinizmus ellenpólusa. Az iszlámban a predeterminációban nincs semmi kétélűség. Ehelyett, ahogy az Weber a *Protestáns etikában* kijelentette (Weber 1982, 4. fejezet, 37. lábjegyzet), az iszlám a predeterminációban hisz, nem pedig a predesztinációban, vagyis az eleve elrendelés a muszlimok evilági, nem pedig túlvilági sorsára vonatkozik (uo. 145.). A predesztináció tana a kálvinistáknál kötelességszerű kemény munkára sarkallta őket (hivatásvégzés), a muszlimoknál viszont az effajta hatás nem evidens. Valójában Weber szerint, „a döntő mozzanat, a »beigazolódás« mint az eleve elrendeltek ügye, az iszlámban nem játszott szerepet” (uo.). A predesztináció fogalma híján az iszlám nem tudta az evilági tevékenységgel szembeni pozitív attitűdöt elültetni követőiben. Ez pedig a muszlimokat fatalizmusra kárhoztatja (Weber 2005, 246–247).

A doktrína és az életvitel racionalizációja idegen volt az iszlámtól. Weber a predesztinációban való hitet használta kulcsfogalomként a doktrína és az életvitel racionalizációjának magyarázatához. A kálvinizmusban a predesztinációban való hit kétségtelenül generálni tudott egyfajta etikai szigorúságot, legalizmust, és az evilági tevékenység racionális megszervezését. Ezek egyike sem volt jelen az iszlámban. (Weber 2005, 314.). Ennek megfelelően, a predesztinációval kapcsolatos muszlim hit nem vezetett a doktrína és az életvitel racionalizálásához. Valójában a hit a muszlimokat irracionális fatalistákká tette. Az iszlámban, Weber szerint, „a szentek kultuszának, végül pedig a mágiának a behatolása végképp teljesen eltávolította őket minden valóban módszeres életviteltől” (uo. 315).

Ha Weber logikáját elvisszük a végkövetkeztetésig, vagyis a muszlimok irracionális és fatalista emberek, akkor semmiféle komolyan vehető tudás nem jöhet tőlük. A tudásnak miféle geopolitikája van bennfoglalva Weber muszlimokkal kapcsolatos episztemikus

rasszizmusában? A tudásnak ez a geopolitikája a német és francia orientalisták episztemikus iszlamofóbiája, amelyet Weber iszlámmal kapcsolatos ítélete megismétel. Weber szerint a keresztény hagyomány az egyetlen, amely életre hívhatja a gazdasági racionalizmust, tehát a nyugati modern kapitalizmust. Az iszlám képtelen versenyezni a nyugati értékek „felsőbbrendűségével”, miután hiányzik belőle az individualizmus, a racionalitás és a tudomány. A racionális tudomány és folyománya, a racionális technológia így Weber szerint ismeretlen a keleti civilizációkban. E kijelentések felettébb problematikusak. Olyan kutatók, mint Saliba (2007) és Graham (2006) kimutatták az iszlám világ tudományos eredményeinek a Nyugatra, a modern tudományra és modern filozófiára gyakorolt hatását. A racionalitás az iszlám civilizáció központi elve. Míg Európát az obskurantista feudális babona tartotta hatalmában a középkorként ismert periódusban, addig a bagdadi iskola a világ intellektuális és tudományos termelésének és a kreatitásnak a világcentruma volt. Weber és a weberianusok orientalista nézetei az iszlámról újratermelik az episztemikus iszlamofóbiát, amely szerint a muszlimok képtelenek a tudomány kitermelésére és a racionalitás elsajátítására – a történelmi bizonyítékok ellenére.

De az episztemikus iszlamofóbia hasonló problémájával találjuk szembe magunkat Marxnál és Engelsnél is. Habár Marx két hónapot töltött Algírban 1882-ben egy betegségből való lábadozás során, jóformán semmit sem írt az iszlámról. Ugyanakkor Marx orientalista, episztemikusan rasszista nézeteket vallott a nem nyugati népekről általában véve, akikről számos alkalommal írt. Mi több, Marx közeli munkatársa, Friedrich Engels írt a muszlimokról, és ugyanazokat a rasszista sztereotípiákat ismételte, amelyeket Marx használt a „keleti” népekkel szemben. Algéria francia gyarmatosításával kapcsolatban Engels így beszélt:

Alapjában véve, véleményünk szerint, nagyon szerencsés dolog, hogy az arab vezért foglyul ejtették. A beduinok harca reménytelen volt, és bár a mód, ahogyan a Bugeaud típusú durva katonák a hadat viselték, szerfelett elítélendő, Algéria meghódítása a civilizáció haladásának fontos és szerencsés ténye. A berber államok kalózkodásainak, amelyeket az angol kormány soha nem akadályozott, amíg az ő hajóit nem háborgatták, csak az egyik ilyen állam meghódításával lehet véget vetni. S Algéria meghódítása máris rákényszerítette a tuniszi és a tripoliszi bejt, sőt a marokkói

császárt is, hogy a civilizáció útjára lépjenek. Más foglalatosságot kellett találniuk népeik számára, mint a kalózkodást, és más eszközt kincstáraik megtöltésére, mint a kisebb európai államok által fizetett sarcot. És bár sajnáljuk, hogy a pusztai beduinok szabadsága megsemmisült, nem szabad megfélemlenünk arról, hogy ugyanezek a beduinok rablóknak a nemzete, akiknek fő megélhetési eszköze az volt, hogy rátörjenek vagy egymásra, vagy a letelepedett falusiakra, elvegyék, amit találnak, lemészárolják mindazokat, akik ellenállnak, s a megmaradó foglyokat eladják rabszolgának. Mindezek a szabad barbárokból álló nemzetek távolból igen büszkének, nemesnek és dicsőnek látszanak, de csak kerülünk közelebb hozzájuk és azt látjuk, hogy, akárcsak a civilizáltabb nemzeteket, nyereségvágy vezérli őket, csupán nyersebb és kegyetlenebb eszközöket alkalmaznak. És végtére is, a modern *burzsoá* a nyomában járó civilizációval, iparral, renddel és legalább viszonylagos felvilágosodással, többre becsülendő, mind a feudális lord vagy a portyázó rabló a barbár társadalmi állapottal együtt, amelyhez tartoznak. (Engels: Franciaország – Rendkívüli leleplezések – Abd el-Kader – Guizot külpolitikája, *The Northern Star*, 1848. január 22. In MEM 42. kötet; Idézi: Shlomo Avineri, *Karl Marx on Colonialism and Modernization*. Doubleday, New York, 1968, 43.)

Engels preferált opciója teljesen világos: a „barbár” állapotok leküzdése érdekében támogatni kell a gyarmati terjeszkedést, és el kell hozni a nyugati civilizációt, még ha az *burzsoá* és brutális is. A „Nyugat” fölénye „mindenki mással” szemben, és különösképpen a muszlimokkal szemben, jól kivehető ebben az állásfoglalásban. India kapcsán Engels a következőképpen ír a muszlimok irracionális fanatizmusáról:

A felkelők hadviselése most annak a háborúnak a jellegét kezdi ölteni, amelyet Algéria beduinjai viseltek a franciák ellen, azzal a különbséggel, hogy a hinduk korántsem olyan fanatikusak és hogy nem lovas nép. (Engels: Az indiai hadsereg, *New York Daily Tribune*, 1858. július 21. In MEM 12. kötet, 484.)

Ha bárki kételkedne abban, hogy Marx osztotta Engels nézeteit a muszlimoknak és a „nem-nyugati” népeknek a Nyugattal szembeni alsóbbrendűségéről, a következő idézet bizonyító erejű:

A kérdés [...] nem az, hogy az angoloknak volt-e joguk meghódítani Indiát, hanem az, hogy a török, a perzsa vagy az orosz hódoltság alatt álló Indiát előnyösebbnek tartanók-e a brit hódoltság alatt álló Indiánál.

Angliának kettős küldetést kell betöltenie Indiában: az egyik romboló, a másik újjáalkotó – a régi ázsiai társadalom megsemmisítése, és a nyugati társadalom alapjainak lefektetése Ázsiában.

Az Indiát egymás után lerohanó arabok, törökök, tatárok, mogulok hamarosan *hinduizálódtak*, mivel örök történelmi törvény, hogy a barbár hódítókat magukat is meghódítja a leigázott népek magasabb civilizációja. A britek voltak az első olyan hódítók, akik fölötté álltak a hindu civilizációnak, s ezért nem kerülhettek hatása alá. [...] Nincs többé messze az a nap, amikor az idővel mért távolság Anglia és India között a vasutak és gőzhajók együttes segítségével nyolc napra rövidül meg, és amikor ez az egykori meseország ilymódon valóban a nyugati világhoz csatolódik. (Az indiai brit uralom várható következményei, 1853. július 22. In MEM 9. kötet, 209–210.)

Marx nem táplált sok reményt a muszlim tömegek proletár szellemiségével kapcsolatban, amikor az Ottomán Birodalom kelet-európai terjeszkedésének kérdéséhez hozzáfűzte:

Az európai török népesség legfőbb pillére – a mindig rendelkezésre álló ázsiai tartalékoktól eltekintve – Konstantinápoly és néhány más nagyváros csőcseléke. Ez túlnyomórészt török származású, és noha főképp keresztény tőkések számára végzett munkából él, féltékenyen óvja képzelt fölényét és kilengések esetén élvezett tényleges büntetlenségét, amit az iszlám kiváltságai a keresztényekkel szemben biztosítanak számára. Közismert dolog, hogy ezt a csőcséléket minden jelentősebb *coup d'état* alkalmával megvesztegetéssel és hízélgéssel meg kell nyerni. Néhány gyarmatosított terület lakosságán kívül csakis ez a csőcsélék alkotja a török népesség zárt és nagy tömegét Európában. Ám előbb vagy utóbb minden bizonyosan kiderül majd, hogy az európai szárazföld egyik legszebb részét feltétlenül meg kell szabadítani egy olyan csőcsélék uralmától, amelyhez képest a római császárság csőcseléke bölcsék és hősök gyülekezete volt. (Brit politika – Disraeli – A menekültek – Mazzini Londonban – Törökország, *New York Daily Tribune*, 1853. április 7. In MEM 9. kötet, 6.

A Törökországgal foglalkozó részt Engels írta, Marx kérésére; idézi: Shlomo Avineri: *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, New York, Doubleday, 1968, 54.)

Marx számára, Weberhez hasonlóan, a török származású muszlimok nem egyebek tudatlan emberek csöcselékénél, akikhez viszonyítva a Római Birodalom csöcseléke bölcsek gyülekezetének tűnhet. Szabadságharcra hívott fel a muszlim csöcselék ellen. Ennek megfelelően, Marx a nyugati civilizációt magasabb rendűnek tartotta, következésképpen a nem-nyugati muszlimok civilizálását szorgalmazta. Az ő szemszögéből nézve, a nyugati gyarmati terjeszkedés jobb, mint hogyha egy barbár, alsóbbrendű népet érintetlenül meghagynak az időtlenség állapotában. Marx nem bízott a muszlim emberekben, és meg volt győződve az iszlám inherensen idegengyűlölő jellegéről, emiatt apologetikusan írt a nyugati gyarmatosításról. Marx szerint:

Mivel a Korán minden idegent ellenséggként kezel, senki sem mer muzulmán országban óvatossági rendszabályok nélkül fellépni. Az első európai kereskedők, akik megkockáztatták, hogy ilyen néppel kereskedjenek, igyekeztek kivételes bánásmódot biztosítani maguknak, és olyan előjogokat, amelyek eredetileg személyhez kötöttek voltak, de amelyek később egész nemzetükre kiterjedtek. Innen származnak a kapitulációk. (A hadüzenet – a keleti kérdés történetéhez, *New York Daily Tribune*, 1854. április 15. In MEM 10. kötet, 163. Idézi: Shlomo Avineri: *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, New York, Doubleday, 1968, 146.)

Marx azt is mondta, a korának orientalista látásmódjából eredő episztemikus rasszizmus szellemében:

A Korán és a belőle származó muzulmán törvényhozás a különféle népek földrajzát és helyrajzát egyszerű és kényelmes megkülönböztetésre szűkíti le; eszerint csak két nemzet és két ország létezik: a hívók és a hitetlenek. A hitetlen a „harbi”, vagyis az ellenség. Az iszlám történeven kívül helyezi a hitetlenek népét, s ezzel állandó ellenséges állapotot teremt a muzulmánok és a más hitűek között. (I. m. MEM 10. kötet, 161–162.)

Ezek az iszlámra vonatkozó judeo/keresztény-centrikus, Nyugat-centrikus, leegyszerűsített, esszencialista és redukcionista nézetek ré-

szét képezték az orientalista episztemikus rasszizmusnak és az iszlám eszmetörténettel kapcsolatos leereszkedő paternalizmusnak, amely alól Marx sem volt kivétel. Marx úgy hitte, hogy a szekularizmus alapvető fontosságú ahhoz, hogy a forradalomnak bármilyen esélye legyen muszlim földön. Ezt mondta például:

[...] Ha tehát polgári egyenjogúsítással eltörlik a Koránnak való alárendelésüket, akkor egyszersmind megszüntetik a papságnak való alárendelésüket is, s forradalmat idéznek elő társadalmi, politikai és vallási viszonyaikban [...] Ha a Koránt *code civile* lle váltják fel, akkor a bizánci társadalom egész felépítését nyugatosítják. (I. m. MEM 10. kötet, 163.)

A Marx által itt elővezetett szekularista nézet tipikus gyarmati stratégia volt, amelyet a nyugati hatalmak azért szorgalmaztak, hogy szétzúzzák a gyarmati alattvalók életmódját és gondolkodási keretét, és ezáltal elejét vegyék az akár nyomokban felbukkanó ellenállásnak. Azzal az érveléssel, hogy a muszlim népek a „vallásnak” való alávetettségben élnek, Marx valójában a szekularizált Nyugat-centrikus, kereszténység-centrikus kozmológiát vetítette rá az iszlámra. Az iszlám ugyanis nem tekinti magát „vallásnak” a nyugatosított, krisztianizált értelemben, vagyis a politikától, közgazdaságtantól stb. elválasztott vallás értelmében. Az iszlám inkább egyfajta kozmológia, amely a *tawhid* elképzelésén alapul – ez utóbbi olyan egységes doktrínát, holisztikus világszemléletet jelent, amelyet Nyugaton leromboltak, és amelyet a gyarmati terjeszkedés során a Nyugat a világ többi részén is igyekezett lerombolni. A gyarmati-keresztény térítés gyakorlata a korai modern/gyarmati periódusban és a szekularizmus a késő XVIII. századot követő gyarmati terjeszkedések során az „episztemicídium” és a „religioszcídium” – vagyis a nem nyugati spiritualitásnak és a nem-nyugati tudásfajtáknak a nyugati gyarmati terjeszkedés által véghezvitt kiirtása – részét képezte. Ez az episztemicídium és religioszcídium tette lehetővé a gyarmati alattvalók tudatának és testének gyarmatosítását.

Ha Marx és Weber a társadalomtudományok klasszikus teoretikusai, akkor a nyugati társadalomtudományok az episztemikus eurocentrikus és iszlámofób előítéletek befolyása alatt áll. A nyugati társadalomtudományok dekolonializálása magában foglal sok fontos folyamatot, amelyeket itt nem áll módunkban részletesen tárgyalni. De ezek közül az egyik a társadalomtudományok kánon

olyan kiterjesztése lenne, amely e kánon központi részévé tenné a dekoloniális európai és nem-európai társadalomtudósokat, mint például Boaventura de Sousa Santos, Salman Sayyid, Ali Shariati, Anibal Quijano, Silvia Rivera Cusicanqui, W. E. B. Dubois, Silvia Wynter, és más társadalomteoretikusokat, akik a modernitás alsóbb bugyrainak perspektívájából (*from the underside of modernity*) gondolkodnak. E gondolkodók kánonba való belefoglalása nem multikulturalizmus kérdése, hanem egy szigorúbb és pluriverzális, dekoloniális társadalomtudomány megteremtését jelenti (szemben az univerzálissal). Ali Shariati kiemelendő, mint olyan muszlim társadalomtudós, aki fontos kritikákat fogalmazott meg a Marxhoz hasonló nyugati társadalomteoretikusokkal szemben.*

De vajon nem csak egy társadalomtudomány létezik-e, következésképpen nem lehetetlenség-e több különböző társadalomtudomány létezése? Amit jelenleg társadalomtudománynak nevezünk, az egy részleges, provinciális (nyugati, férfi) gondolkodási hagyomány, amely mindenki más számára is definiálni akarja, hogy mi a társadalomtudomány, és mi érvényes, univerzális tudás. A nyugatosított, provinciális társadalomtudományok dekolonizációjához szükségünk van arra, hogy belekezdjünk egy globális, interepisztemikus, horizontális párbeszédbe a különféle episztemikus gondolati hagyományok talaján álló társadalomtudósok között, hogy újraelapozhassuk az új, dekoloniális társadalomtudományokat, amelyek *pluriverzális* – nem pedig a jelenlegi univerzális – módon funkcionálnak. Ez nem könnyű feladat, és e cikkben nem mehetünk bele annak részletes taglalásába, hogy a megvalósításhoz mi mindenre van szükség. Ám az univerzalizmusból a pluriverzalizmusba való átalakulás alapvető fontosságú, ha ki akarunk szakadni abból a fajta gondolati keretből, amelyben egyvalaki szabja meg a kereteket mindenki más számára (gyarmati társadalomtudományok), egy új paradigma irányába, ahol a fogalmak és a tudás termelése egy valóban interepisztemikus, horizontális, egyetemes dialógus eredménye (dekoloniális társadalomtudományok). Ezzel nem a relativizmusra szólítunk fel, hanem arra, hogy az univerzalizásra mint pluriverzalizásra gondoljunk, vagyis mint a horizontális módon történő interepisztemikus interakció eredményére, nem pedig mint

* Ali Sariati munkásságáról lásd: Nathan Coombs: Ali Sariati: a marxizmus és a végtelen közt – az utópia hatalma, *Eszmélet*, 83. sz. (2009. ősz), http://www.eszmelet.hu/nathan_coombs-ali-sariati-a-marxizmus-es-a-vegtelen-kozt/

a mai univerzalisztikus társadalomtudományokra jellemző, a világ többi részével folytatott monoepisztemikus, birodalmi/gyarmati interakcióval azonosítsuk.

Iszlamofób viták ma

Az episztemikus iszlamofóbiáról való beszéd fontosságát az adja, hogy ez a fajta iszlamofóbia jelen van a mostani vitákban és közpolitikában. Az episztemikus rasszizmus és származéka, az eurocentrikus fundamentalizmus a társadalomelméletben megmutatkozik az emberi jogokról és a demokrációról folytatott vitákban. Azokat a „nemnyugati” episztemológiákat, amelyek az emberi jogokat és az emberi méltóságot másképpen definiálják, mint a Nyugat, alsóbbrendűnek tekintik a „nyugati” hegemon definíciókhoz képest, kizárva őket ezzel az ezekről a kérdésekről folytatott globális párbeszédből. Ha az iszlám filozófiát és gondolkodást a nyugatihoz képest alsóbbrendűként ábrázolják az eurocentrikus gondolkodók és a klasszikus társadalomelmélet, akkor ebből logikusan következik, hogy e filozófia semmivel sem tud hozzájárulni a demokrácia és emberi jogok kérdéséhez, és nemcsak a globális párbeszédből való kizárása, de még az elnyomása is indokolt. Az ilyesfajta gondolkodás mögött meghúzódó Nyugatcentrikus nézet szerint a muszlimok csak annyiban lehetnek részei a párbeszédnek, amennyiben megszűnnek muszlimként gondolkodni, és átveszik a demokrácia és emberi jogok hegemonikus eurocentrikus liberális definícióját. Bárkire a muszlimok közül, aki e kérdésekről az iszlám tradíció keretei között kísérel meg gondolkodni, azonnal a fundamentalizmus gyanúja vetül. Az iszlám és demokrácia, avagy az iszlám és az emberi jogok, a hegemon eurocentrikus „közkeletű tudás” értelmében, fogalmilag kizárja egymást.

Az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetlenségére vonatkozó nézet alapzatát a muszlim világnézetek episztemikus inferiorizációja adja. Manapság episztemikus rasszista „szakértők” egész tüzésége beszél a szaktekintély pozíciójából az iszlámról, anélkül, hogy komolyan vehető tudással rendelkeznenek az iszlám tradícióról. A sztereotípiákat és hazugságokat addig sulykolják újra és újra a nyugati sajtóban és magazinokban, amíg, Göbbels náci elméletéhez és propagandájához hasonlóan, nem válnak közkeletűen elfogadott igazsággá. Ahogy Edward Said mondta nem is olyan régen:

„Szakértők” egész hada vált prominens hangadóvá – ezeket válságok idején veszik elő, hogy szaktekintélyként hírműsorokban és talkshow-kban előregyártott formulákat nyilatkoztassanak ki az iszlámmal kapcsolatban. Mi több, számos kanonizált – bár korábban már hitelét veszített – orientalista nézet különös újraéledésének vagyunk tanúi a nagyobbbrészt nem fehér muszlimokat illetően. E nézetek riasztó népszerűsége tettek szert, holott manapság már egyetlen másik faji vagy vallási csoport esetében sem lehetne efféle félrevezető jellemzéseket ilyen büntetlenül terjeszteni. Az iszlámmal kapcsolatos rosszindulatú általánosítások immár az idegen kultúra gyalázásának utolsó elfogadott formája Nyugaton; olyasmiket jelentenek ki a muszlim tudatról vagy jellemről vagy vallásról vagy kultúráról mint olyanról, amik nem hangozhatnak el az afrikaiakról, a zsidókról, más keleti-ekről vagy ázsiaiakról szóló mainstream beszélgetésekben. [...] Állítom, [...] hogy mindezek legnagyobb része elfogadhatatlan és a lehető legfelelőtlenebb fajta általánosítás, és soha nem mernének hasonlókat az emberiség bármely másik vallási, kulturális vagy demográfiai csoportjára vonatkozóan hangoztatni. Amit elvárunk a nyugati társadalmak komoly tanulmányozásától – a komplex elméletek, a társadalmi struktúrák, a történelem, a kulturális alakulatok rendkívül sokszínű elemzései, a vizsgálódás szofisztikált nyelvezete –, mindezeket joggal elvárhatnánk az iszlám világ társadalmairól szóló nyugati tanulmányokban és vitákban is (Said 1998, xi–xvi).

E sztereotípiák terjesztése hozzájárul a muszlimok mint fajilag alsóbbrendű, erőszakos teremtmények képéhez – ami megkönnyíti az iszlám fogalmi hozzákapcsolását a „terrorizmushoz”, illetve a muszlimok „terroristaként” való reprezentációját.

Hivatkozások

- Ernst, Carl W. 2003: *Following Mohammad: Rethinking Islam in the Contemporary World*. The University of North Carolina Press
- Graham, Mark. 2006: *How Islam Created the Modern World*. Beltsville, Maryland, Amana Publications
- Grosfoguel, Ramon 2003: *Colonial Subjects*. Berkeley, California University Press
- Grosfoguel, Ramon 2008a: Para descolonizar os estudos de economia política e os estudos pós-coloniais: Transmodernidade, pensamento de fronteira e

- colonialidade global. *Revista Crítica de Ciências Sociais*, numero 80 (março): 115–147. Magyarul: A politikai gazdaságtan és a posztkolonális tanulmányok gyarmatmentesítése. *Transzmodernitás, határgondolkodás és globális gyarmatiság. Eszmélet*, 92. sz. (2011. tél), 39–70
- Grosfoguel, Ramon. 2008b: La longue intrication entre islamophobie et racisme dans le système mondial moderne/colonial/patriarcal. In Mohamed Mestiri, Ramon Grosfoguel and El Yamine Soum (eds.): *Islamophobie dans le monde moderne*. Párizs–Berkeley, I. I. I. T France – UC.
- Grosfoguel, Ramon. 2009: Human Rights and Anti-Semitism After Gaza, *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, Vol. VII, issue No. 2 (Spring): 89–101.
- Hills Collins, Patricia. 1991: *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empire*. London, Routledge
- Maldonado-Torres, Nelson. 2008a: *Against War*. Durham, Duke University Press
- Maldonado-Torres, Nelson. 2008b: Religion, conquête et race dans la fondation du monde moderne/colonial” In Mohamed Mestiri, Ramon Grosfoguel, El Yamine Soum (eds.): *Islamophobie dans le monde moderne*. Párizs–Berkeley, I. I. I. T France – UC. 205–238.
- Moore, Carlos 1977, 2nd edition: *Where Marx and Engels White Racists? The Proletarian Outlook of Marx and Engels*. Chicago, Institute of Positive Education. http://pdfserve.informaworld.com/411649_915549761_745946075.pdf
- Perceval, Jose María 1992: Animalitos del señor: Aproximación a una teoría de las animalizaciones propias y del otro, sea enemigo o siervo, en la España imperial (1550–1650). In *Areas: Revista de Ciencias Sociales*, Universidad de Murcia, No. 14, 173–184.
- Perceval, José María 1997: *Todos son uno. Arquetipos, xenofobia y racismo. La imagen del morisco en la monarquía española durante los siglos XVI y XVII*. Almería: Instituto de Estudios Almerienses.
- Said, Edward 1998: *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. New York, Vintage Books.
- Saliba, George 1997: *Islamic Science and the Making of the European Renaissance* Boston, MIT Press.
- Sukidi 2006: *Max Weber's remarks on Islam: The Protestant Ethic among Muslim puritans, Islam and Christian-Muslim Relations*, 17, 2, 195–205.
- Weber, Max 1982: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Weber, Max 2005: *Vallásszociológia*. Budapest, Helikon.

(Fordította: Matheika Zoltán)

Eredeti megjelenés: Epistemic Islamophobia and Colonial Social Sciences.

Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge: Vol. 8: Iss. 2, 29–38.